

FEIXISME I NACIONAL-POPULISME

Nacional-populisme al poder: les conseqüències en matèria de drets fonamentals

Jordi Vaquer

El president polonès, Andrzej Duda, a sobre d'un vehicle militar i envoltat de grans mesures de seguretat, donant el tret de sortida de la marxa ultranacionalista feta a Varsòvia l'11 de març de 2018. Fotografia: Jordi Borràs

Pràcticament no queda cap democràcia al món on algun líder o força política de signe nacional-populista no estigui disputant el poder i impugnant el règim democràtic existent. És més, en la darrera dècada, el nacional-populisme ha deixat de ser una força d'oposició marginal i ha arribat a governar, a vegades de manera sorprenent, a països dels cinc continents, alguns tan grans com els Estats Units, l'Índia o el Brasil. Al poder, els governs d'aquest signe polític ràpidament desenvolupen trets autoritaris i són un perill per al respecte dels drets humans i les llibertats democràtiques. El seu balanç en aquesta matèria, que presenta característiques compartides malgrat les diferències, demostra que no es pot homologar aquests governs a altres opcions democràtiques des del punt de vista del respecte dels drets fonamentals.

La tercera onada autoritària

El món es troba immers en l'anomenada Tercera Onada Autoritària. Des del tombant de segle i, en particular, en els darrers cinc anys, cada cop més països van perdent

característiques pròpies de la democràcia i esdevenen règims híbrids [1] o obertament autocràtics. Per primer cop des de 2001, hi ha més autocràcies (92 països, on viu el 54% de la població mundial) que no democràcies, i el 35% de la població mundial viu en països amb règims cada cop més autoritaris [2]. Els progressos positius en alguns països, des de Gàmbia, Etiòpia i Sudan fins a Armènia o Malàisia, són excepcions en un marc global cada cop menys favorable a la democràcia liberal.

Les vies tradicionals per les quals s'instal·la un règim autoritari, com ara cops d'estat i conflictes civils, han jugat un paper important en aquesta onada autoritària, amb exemples tan rellevants com Egipte o Tailàndia. Tanmateix, la característica principal d'aquest moment polític és que el principal vector autoritari són governs electes que, malgrat llur clar menyspreu pels mecanismes de control i equilibri de poders, obtenen i mantenen el suport popular en eleccions competitives. I ho fan, aquesta és la gran novetat [3], en països amb una trajectòria democràtica i tradició de pluralisme relativament consolidades. És el cas dels governs liderats per Viktor Orbán a Hongria, Narendra Modi a l'Índia, Rodrigo Duterte a les Filipines, Jair Bolsonaro al Brasil o Donald Trump als Estats Units.

Els retrocessos en matèria de drets fonamentals no es limiten als països on hi ha governs de signe nacional-populista. Alguns dels pitjors abusos es produeixen en situacions de guerra oberta (com a Líbia, Iemen o Síria), violència estesa (com a la franja del Sahel o a Amèrica Central), o en dictadures sense disputa electoral (com la Xina). Així mateix, la pràctica totalitat dels països amb governs compromesos amb la democràcia plural i constitucional, entre ells els d'Europa Occidental, cometen abusos i, en àmbits com la lluita anti-terrorista o la vigilància en l'àmbit digital, han empitjorat substancialment. Tanmateix, això no ens ha de fer perdre de vista que en els països on governen líders nacional-populistes el deteriorament ha estat particularment ràpid i profund, fruit d'estratègies a mitjà termini de transformació institucional i consolidació de noves majories ideològiques i socials.

El nacional-populisme arriba al poder

En la definició de Cas Mudde i Cristóbal Rovira Kaltwasser, el populisme és una ideologia 'prima', sense el gruix ideològic necessari per intentar donar resposta a la totalitat de l'agenda política (com ho volen fer liberalisme o comunisme), basada en una oposició entre un 'poble pur' i una 'elit corrupta' [4]. Jan Werner Müller afegeix dues característiques importants: la negació del pluralisme -només hi ha un poble, sense divisions internes- i el moralisme -les elits representen interessos especials i obscurs, i són traïdores del poble moralment pur- [5]. El govern, pels populistes, ha de ser l'expressió de la voluntat general. Per això, un cop hi arriben, rebutgen l'equilibri de poders i els contrapesos tant des de les institucions -judicials, autoritats independents, internacionals, etc.- com des de la societat civil -premsa, interessos organitzats, organitzacions no governamentals i més- amb l'argument que aquest equilibri seria anti-democràtic, en la mesura en que podria coartar l'exercici del mandat electoral (o referendari) del poble. Finalment, el líder populista defuig tan com pot les estructures d'intermediació social, buscant un contacte directe amb la població (per exemple, mitjançant la televisió, vídeos circulats per aplicacions com Whatsapp, o piulades de Twitter) i deixant de costat agents tradicionals com les estructures

de partit, la premsa o la societat civil organitzada.

Pels populistes, el govern ha de ser l'expressió de la voluntat general; per això, rebutgen l'equilibri de poders i els contrapesos de les institucions i la societat civil. Al seu parer, l'equilibri coartaria l'exercici del mandat electoral del poble

El nacional-populisme és una variant del populisme, la de més èxit en el moment actual, que es construeix des de l'espectre polític de la dreta, buscant, en particular entre les capes populars, una base electoral molt més àmplia que la que tradicionalment se situava en aquest espectre. A la contraposició entre poble i elits de tots els populismes, hi suma la utilització política de sentiments nacionalistes i xenòfobs que posen el focus en determinats grups socials minoritaris. Aquest grup o minoria, segons els nacional-populistes, estaria privilegiat per les elits tradicionals en detriment de la majoria, malgrat les evidents condicions de marginalitat que pateix. Al nacionalisme i a l'agenda conservadora s'hi afegeix en alguns casos una component religiosa, com passa amb l'islamisme moderat a la Turquia d'Erdogan, el budisme militant a la Sri Lanka dels germans Rajapaksa, l'hinduisme a l'Índia de Modi o el cristianisme catòlic a la Polònia dominada, a l'ombra, per Jarosław Kaczyński.

Resulta difícil traçar una separació definitiva entre els règims democràtics o híbrids que estan governats per aquesta ideologia, i règims obertament autoritaris. Tanmateix, en aquesta anàlisi ens restringirem a països on encara hi ha un cert nivell de competició electoral i pluralisme mediàtic i polític, i on es pot considerar que el nacional-populisme al poder és una opció política en competència amb altres, no una simple estratègia de legitimació d'un poder autocràtic plenament establert. En aquests països [6], l'atac des del govern contra els drets fonamentals sol tenir unes característiques comunes que passem a detallar a continuació.

L'atac nacional-populista contra els drets fonamentals: set característiques clau

1. L'arquitectura de protecció dels Drets Humans

Els drets humans, els mecanismes estatals i internacionals per a llur protecció, i les organitzacions i persones que els defensen han estat al punt de mira del nacional-populisme. Més que no rebuig directe i frontal de la idea de drets humans, els governs i partits nacional-populistes posen èmfasi en la sobirania nacional i popular, que reclamen il·limitada. Quan mecanismes nacionals i internacionals qüestionen llurs pràctiques en

matèria de drets humans, el propi sistema internacional de protecció i les seves institucions esdevenen objecte de crítica, com va passar amb la Cort Penal Internacional a Filipines, a Hongria amb el Tribunal Europeu dels Drets Humans [7] o al Brasil amb la creixent tensió entre el seu President i tant el Suprem Tribunal Federal com la Cort Interamericana de Drets Humans.

2. Masclisme i altres guerres culturals

Una de les estratègies de mobilització popular del nacional-populisme es atiar la polarització social i política. Per mobilitzar parts de l'electorat que estan profundament vinculades a valors religiosos i morals tradicionals, el nacional-populisme recorre a un conservadorisme social que exalta valors i estructures tradicionals. Ho fa en detriment dels drets de les dones –per exemple, els intents de restringir el dret a l'avortament a Brasil i a Polònia– i de la minoria LGBT, un objectiu compartit pels nacional-populismes d'Europa Central, l'espai post-soviètic, Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina.

3. Caps de turc i 'enemics interiors'

El nacional-populisme identifica com a enemic del poble no només l'elit, sinó també minories, a qui es presenta com a una amenaça al cos social nacional, i a qui es culpa dels mals de la població majoritària, com ara l'atur. El immigrants són objectiu preferent, sobretot a Europa i Amèrica del Nord, i alguns dels pitjors abusos comesos per governs nacional-populistes, per exemple el tractament de sol·licitants d'asil i immigrants irregulars a les fronteres sud dels Estats Units i d'Hongria, han estat contra immigrants (incloent-hi infants). Hi ha també minories religioses i ètniques assenyalades des del govern amb la seva acció, i també amb la impunitat per als qui les ataquen, com passa amb els musulmans a Índia o a Sri Lanka. Des del poder nacional-populista també s'assenyalen altres grups, amb referències més o menys dissimulades contra minories com ara els jueus i el poble gitano [8].

4. Estat de dret i separació de poders

La reducció de la democràcia a un joc de majories i minories, i el qüestionament constant, en nom de la voluntat del poble, de l'equilibri de poders i de les lleis (i els acords internacionals) que impedeixin a l'executiu fer i desfer és potser la més oberta amenaça populista (en aquest cas, no només nacional-populista) a la democràcia. El primer objectiu és la independència del poder judicial, la qüestió per la qual, per exemple, el govern de Polònia podria ser objecte del procediment sancionador de Unió Europea [9]. De l'Índia fins al Brasil, el poder judicial ha pogut frenar algunes de les iniciatives més nocives per als drets fonamentals proposades per l'executiu i, en el procés, ha esdevingut blanc dels atacs dels líders nacional-populistes i els seus seguidors. La pressió també afecta altres institucions que no es pleguin a l'hegemonia nacional-populista, siguin independents, com ara bancs centrals o autoritats electorals, o altres poders de l'estat, per exemple el legislatiu o el poder local i regional. En les confrontacions institucionals resultants s'acaba determinant l'evolució dels règims, i la seva eventual conversió en dictadures.

5. Violència sancionada, milícies i impunitat

Una perspectiva eurocèntrica ens podria fer perdre de vista fins a quin punt la violència forma part, indirecta però rellevant, de projectes nacional-populistes. D'una banda hi ha l'encoratjament, més o menys encobert, de la brutalitat i fins i tot els assassinats policials, amb impunitat garantida des de molt amunt, sigui a les faveles brasileres o a les ciutats filipines colpejades pel narcotràfic. Per l'altra, la creació o la tolerància de milícies armades per fer la feina bruta d'intimidació, sigui al Capitoli de l'estat de Michigan [10] o a les barriades de majoria musulmana a l'Índia. En essència, es tracta de crear lligams directes amb forces armades, siguin oficials o para-estatals, establint una cadena d'autoritat que desborda les institucions i debilita les estructures de control constitucionals, com passa al Brasil quan la Policia Militar, sota l'autoritat dels governadors dels estats, adverteix que 'si han d'escollir entre els governadors i el President, es queden amb ell' [11]. En aquest ambient d'impunitat i instigació, es produeixen abusos i assassinats contra les persones més vulnerables i pobres, i també contra aquelles que alcen la veu contra el projecte autoritari nacional-populista.

6. Pluralisme mediàtic i debat públic

Alguns analistes assenyalen el nacional-populisme com a principal agent i culpable de la degradació del debat públic; altres consideren més aviat que aquesta degradació explica precisament l'èxit del nacional-populisme. Més enllà d'aquest debat, una mica el de l'ou i la gallina, és inquietant observar com, un cop al poder, els líders nacional-populistes no només mantenen i fins i tot incrementen el seu discurs anti-sistèmic, sinó que utilitzen llur posició per atacar directament les veus que se'ls oposen, i per reduir el pluralisme als mitjans. Els mètodes canvien, des del compte de Twitter de Donald Trump a una llarga estratègia de compres, cooptació i consolidació de mitjans a Hongria, dels atacs desencadenats per la 'brigada online' encapçalada pels fills de Jair Bolsonaro, o la humiliació directa per part del propi president a periodistes [12], fins a la multiplicació de les amenaces i agressions a periodistes sota la presidència de Rodrigo Duterte a Filipines [13].

7. La pressió sobre la societat civil independent

L'increment de la pressió sobre la societat civil crítica que s'ha viscut en la darrera dècada té el seu focus més gran en la Xina i Rússia, dues dictadures que han renunciat clarament al model de democràcia liberal, però s'estén per dotzenes de països, des de grans potències com l'Índia fins a les petites repúbliques del Carib [14]. En molts casos, paradoxalment, les restriccions es fan en nom de protegir la democràcia, contra unes organitzacions a qui s'acusa d'estar al servei d'interessos obscurs i estrangers. El discurs nacional-populista és particularment agressiu amb les organitzacions crítiques, a les qui acusa de dividir i traïr el poble, i a qui veu com un obstacle en la connexió directa entre el líder i la població.

Acusacions de tractament desigual i projectes autoritaris: no tot és relatiu

Ens trobem en un moment complicat pel que fa als drets fonamentals a tot el món. A principis de 2020, l'equilibri global semblava decantar-se cap a l'autoritarisme. Fins i tot en països que mantenen l'adhesió als principis de democràcia i separació de poders, i a l'ordre global basat en el multilateralisme, incloses algunes de les grans democràcies europees, hi ha hagut un deteriorament sensible en el respecte de les llibertats fonamentals. La pandèmia de COVID-19 ha creat noves oportunitats per a que tota mena de líders i governs, en particulars els autocràtics i els autoritaris electes, estenguin encara més llur control abusiu. Per què, en aquest context, fixar-se en el nacional-populisme i no fer senzillament, com fan moltes organitzacions dedicades a la defensa dels drets fonamentals, un inventari de tots els abusos?

El control del populisme sobre els mitjans i la societat civil és creixent. La crisi de la COVID-19 ha creat noves oportunitats perquè líders i governs estenguin el seu control abusiu

En primer lloc, cal reiterar que, en el moment actual, la manera més comuna en la que emergeix un règim autoritari ja no és donant un cop d'estat, sinó buidant una democràcia des de dins, i des del poder [15]. La reducció de la democràcia a l'expressió il·limitada de la voluntat popular pot ser, per tant, el primer pas cap a la implantació de la simple dictadura, sovint personalista. Les violacions de drets fonamentals, que en principi semblen afectar només un col·lectiu particular (els immigrants de religió musulmana a l'Índia, les persones transgènere que volen servir a l'exèrcit dels Estats Units, els addictes i petits traficants de drogues a les Filipines, els sol·licitants d'asil a Hongria), es van estenent a mesura que el país en qüestió llisca pel pendent autoritari que comença amb l'arribada del nacional-populisme al poder.

En segon lloc, cal no caure en el parany posat pels propis nacional-populistes. El govern d'Orbán a Hongria, per exemple, quan és criticat per una de les seves mesures que erosionen la democràcia, sovint assenyala una mesura semblant adoptada per algun altre país europeu, i després acusa els crítics de tractament desigual ('dobles estàndards'). Amb aquesta tàctica, han anat transformant la natura del règim hongarès fins al punt de ser l'únic estat membre de la Unió Europea considerat només 'parcialment lliure' per *Freedom House* [16]. Cal criticar cadascuna de les mesures que resultin en restriccions dels drets fonamentals, sigui quin sigui el govern que les duu a terme, però això no ens ha de fer perdre la perspectiva sobre l'existència de projectes de transformació autoritària duts a terme per líders i partits polítics amb una agenda encoberta.

Per últim, és important veure les similituds en la manera en que els governs nacional-populistes erosionen les llibertats fonamentals. Aquests trets comuns fan palesa l'amenaça real que representa el nacional-populisme, que es presenta en els entorns democràtics com una alternativa tan vàlida i legítima com les altres. Ja quan es troba als marges o en l'oposició política, el nacional-populisme té una influència negativa sobre drets i llibertats, i sobre la igualtat entre persones; però el seu potencial anti-democràtic es multiplica quan arriba al poder.

Cada cop hi ha més dictadures nascudes a cavall del suport electoral popular. El nacional-populisme no amenaça les elits o l'*status quo*; amenaça els drets i llibertats

Una paradoxa preocupant del moment actual és que estem en un món on hi ha cada cop més dictadures nascudes a cavall del suport electoral popular. Convé posar el focus sobre l'obra de governs d'ideologia nacional-populista i els seus efectes sobre drets fonamentals. Quan ho fem, veurem que el nacional-populisme no amenaça principalment l'*status quo* i les elits, com promet durant les campanyes electorals, sinó els drets i llibertats, en primer lloc dels col·lectius marginalitzats i de les persones més vulnerables i, ben aviat, de la totalitat de la població. El nacional-populisme al poder ha demostrat ésser una amenaça directa als drets fonamentals.

REFERÈNCIES

- 1 — Els règims híbrids combinen característiques tant dels règims democràtics com dels règims autoritaris. Han estat definits com a règims híbrids des de les autocràcies electorals dels anys 60 i 70 del segle XX (com Mèxic, Singapur, Senegal o Taiwan) fins a les 'democràcies illiberals' actuals. Vegeu L. DIAMOND, 2002, 'Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes' *Journal of Democracy* 13-2, pags. 21-35.
- 2 — AV ['Autocratization Surges, Resistance Grows'](#). *Democracy Report 2020*, VDem Institute, University of Gothenburg, març de 2020.
- 3 — En els anys 1990 i 2000, els règims híbrids solien ser resultat de transicions incomplertes cap a la democràcia i, en la majoria dels casos, eren més oberts que les dictadures que havien precedit aquelles transicions. Vegeu T. CAROTHERS, 2002, 'The end of the transition paradigm'. *Journal of Democracy* 13-1, pags 1-21.
- 4 — Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- 5 — Mueller, Jan-Werner (2016). *What Is Populism?* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

- 6 — Sense voluntat de ser exhaustius, i tenint en compte que no hi ha un consens general en la literatura analítica i que la situació evoluciona permanentment, podem considerar exemples de governs nacional-populistes electes els de Donal Trudmp als Estats Units, Jair Bolsonaro al Brasil, Narendra Modi a l'Índia, Rodrigo Duterte a les Filipines, Mahinda Rajapaksa a Sri Lanka, Uhuru Kenyatta a Kenya, Viktor Orbán a Hongria o el partit Llei i Justícia a Polònia. Altres governs, com el de John Magufuli a Tanzània o Recep Tayyip Erdoğan a Turquia, poden ser considerats en aquesta categoria, però també, cada cop més, com a simples règims autoritaris d'origen electoral, com ho són des de fa anys la Rússia de Vladimir Putin, la Veneçuela de Nicolás Maduro o la Nicaragua de Daniel Ortega.
- 7 — S. MICHALOPOULOS, [‘Orban attacks the European Court on Human Rights’](#). *Euractiv*, 30 de març de 2017.
- 8 — Aquesta tàctica es coneix als països anglosaxons com a ‘dogwhistle’ (xiulet de gos, que emet un so que els humans no podem sentir): referències ambigües o implícites en discursos públics i a les xarxes que activen l’odi dels xenòfobs sense aixecar l’alarma en la població general, i la intenció de les quals sempre es pot negar en cas de ser denunciades.
- 9 — Comissió Europea, [‘Estado de Derecho: la Comisión lleva a Polonia ante el Tribunal de Justicia para preservar la independencia del Tribunal Supremo de Polonia’](#). Comunicat de premsa, Brussel·les, 24 de setembre de 2018.
- 10 — EFE, [‘Hombres armados entran en el capitolio de Michigan para protestar contra el confinamiento’](#). *El País*, 1 de maig de 2020.
- 11 — V. NUNES, [‘Governadores são avisados de que, entre eles e Bolsonaro, PMs ficam com presidente’](#). *Correio Brasiliense*, 17 de juny de 2020.
- 12 — REPORTERS SENSE FRONTERES, [‘Análisis trimestral del Brasil. Cómo el presidente Jair Bolsonaro intenta acallar metódicamente a la prensa crítica’](#). *Notícies*, 16 d’abril de 2020.
- 13 — R. TALABONG, [‘Over 100 attacks vs. journalists since Duterte assumed office’](#). *Rappler*, 3 de maig de 2019.
- 14 — Una bona perspectiva general, per bé que ja té uns anys, a l’article de T.CAROTHERS: ‘The Closing Space Challenge. How are funders responding?’, publicat a *Carnegie Endowment for International Peace* el novembre de 2015.
- 15 — E. FRANTZ (2018). *Authoritarianism. What everyone needs to know*. New York: Oxford University Press.
- 16 — Freedom House, informe [Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle for Democracy](#).

Jordi Vaquer

Jordi Vaquer és Director d'Anàlisi i Prospectiva Global a l'Open Society Foundations, una organització filantròpica mundial en xarxa que treballa per fomentar els drets humans, les societats obertes, les llibertats civils i la pràctica democràtica. També és codirector de l'Open Society Initiative for Europe. Doctor en Relacions Internacionals per la London School of Economics, va ser director del CIDOB (Centre d'Estudis i Documentació Internacionals de Barcelona) durant el període 2008-2012. Com a analista polític especialitzat en assumptes internacionals, col·labora habitualment amb diversos mitjans de comunicació, entre els quals l'ARA, El País o El Periódico. Entre els anys 2009 i 2011, va ser el coordinador d'*EU4Seas*, un programa d'investigació finançat per la Comissió Europea que analitzava els efectes de les polítiques europees en cooperació en els mars Mediterrani, Bàltic, Caspi i Negre. Vaquer també forma part del consell editorial de la Revista CIDOB d'Afers Internacionals i és professor afiliat de l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI).